

Дослідження

«Вплив та роль інститутів громадянського суспільства в сфері використання та охорони природних ресурсів в Україні»

Скорочена версія

Вступ

Протягом грудня 2019 року – березня 2020 року за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» проведено дослідження «Вплив та роль інститутів громадянського суспільства в сфері використання та охорони природних ресурсів в Україні».

У дослідженні проаналізовано стан справ в Україні з використанням таких природних ресурсів:

Лісові
ресурси

Водні
ресурси

Атмосферне
повітря

Ресурси
ґрунтів

Ресурси
надр

та вивчено активність інститутів громадянського суспільства (ІГС), які декларують свою діяльність як моніторинг та громадський контроль за використанням визначених вище природних ресурсів.

Дослідження підготовлено за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» на замовлення Програми «Демократична практика» та ініціативи EPAIU. Матеріал відображає позицію авторів і не обов'язково збігається з позицією Міжнародного фонду «Відродження».

1. Лісові ресурси та активність ІГС

Стан справ

Ліси на території України сконцентровані переважно в Поліссі та в Карпатах. Найвищі показники лісистості мають Закарпатська (51,5%), Івано-Франківська (41,0%) та Рівненська (36,4%), а найнижчі – Запорізька (3,7%), Херсонська (4,1%) та Миколаївська (4,0%).

На першому місці за кількістю незаконних рубок знаходиться Рівненська область. Значна кількість незаконних рубок фіксується у Львівській, Волинській і Івано-Франківській областях. Найнижча кількість – в Миколаївській області.

Основні проблеми збереження лісів в Україні є:

- ✚ незаконні рубки та нелегальний ринок деревини;
- ✚ необґрунтовані санітарні рубки, включаючи території ПЗФ;
- ✚ погіршення санітарного стану лісу через кліматичні зміни та антропогенний вплив;
- ✚ лісові пожежі;
- ✚ відсутність стратегічного підходу державної лісової політики;
- ✚ складні процедури надання земель для лісорозведення та зміни їх цільового призначення;
- ✚ проблеми, пов'язані з необхідністю посилення ролі лісової охорони та відповідальності (наприклад, щодо відсутності адміністративної і кримінальної відповідальності за переробку нелегально добутої деревини й ін.).

Активність ІГС

Найбільше в структурі ІГС представлені громадські організації та аналітичні центри (54%). Благодійні організації становлять 3%, мережі ІГС – 1%. Оскільки лісові ресурси мають не лише екологічне, а й економічне значення, 22% з виявлених ІГС це професійні об'єднання та бізнес-асоціації, які утворені для захисту інтересів користувачів лісових ресурсів. Також, виявлено серед ІГС до об'єднань колишніх військових та політичних рухів (10%) та/або самооборони (7%).

Територіальний розподіл ІГС в основному корелює з показниками лісистості, рубок лісу, у т.ч. незаконних. Найбільш активні ІГС в Волинській, Закарпатській, Івано-Франківській, Київській, Львівській, Чернігівській, Чернівецькій областях.

Разом із тим, не виявлено громадської активності у Рівненській, незначна громадська активність виявлена у Житомирській області. 27 % ІГС визначають свою діяльність на всеукраїнському рівні.

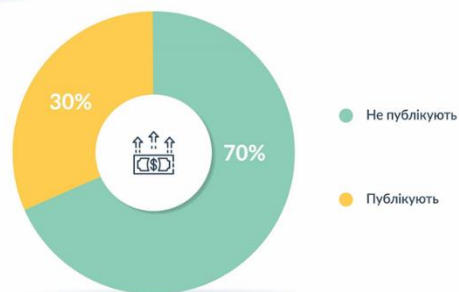
ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ ІГС (лісові ресурси)

Переважає кількість досліджуваних ІГС (70%) не публікує інформацію про джерела їх фінансування, що свідчить про низький рівень їх фінансової прозорості.

ДЖЕРЕЛА ФІНАНСУВАННЯ ІГС (лісові ресурси)

2. Водні ресурси та активність ІГС

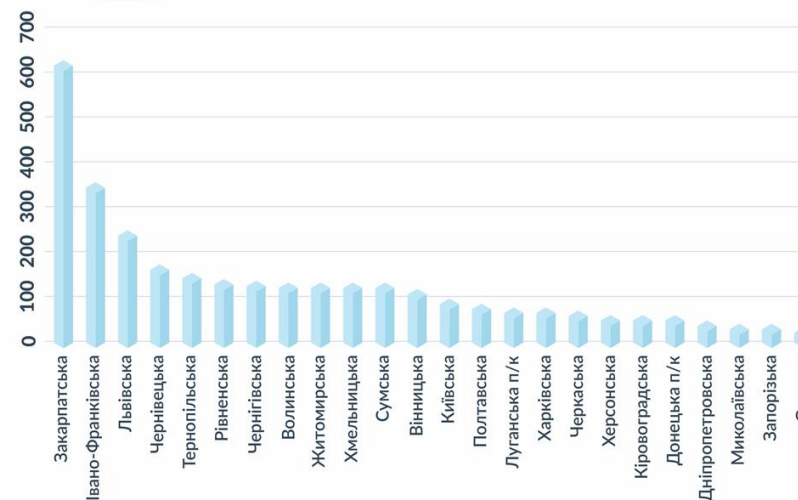
Стан справ

Україна належить до маловодних країн (менше 1,1 тис.м³/рік на людину) та з нерівномірним територіальним розподілом водних ресурсів.

Серед найбільш водозапечених областей України можна виділити Закарпатську, Івано-Франківську і Львівську області. До найменш водозабезпечених відносяться – Одеська, Запорізька і Миколаївська області.

ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ СЕРЕДНЬОБАГОТОРИЧНИМ (МІСЦЕВИМ) РІЧКОВИМ СТОКОМ по областях, 2015 (тис м³/рік на 1 км²)

У 2018 році забір води за регіонами найбільше мав місце у Херсонській (3043 млн.м³), Донецькій (1707 млн.м³), Запорізькій (1260 млн.м³),

Дніпропетровській (1179 млн.м³) та Одеській (752 млн.м³) областях; найменше — у Тернопільській (51 млн.м³), Чернівецькій (67 млн.м³) та Волинській (69 млн.м³).

Найбільша кількість підприємств, що скидали стічні води, розміщені в Львівській, Закарпатській, Житомирській, Донецькій та Рівненській областях, а найбільший обсяг скинутих ними стічних вод припав на Донецьку, Запорізьку, Дніпропетровську, Київську та Харківську області.

До основних водних проблем України відносяться:

- ✚ дефіцит водних ресурсів, їх нерівномірний розподіл по території країни;
- ✚ виснаження водних ресурсів внаслідок водозабору для господарських потреб;
- ✚ значний обсяг забруднювальних речовин, що скидуються у річки;
- ✚ надмірне регулювання річкового стоку, що спричиняє додаткові втрати води, погіршення якості води, деградацію русел;
- ✚ недосконалість системи державного управління у сфері та відсутність ефективних механізмів стимулювання раціонального водокористування;
- ✚ недостатня поінформованість та низький рівень екологічної культури населення.

Активність ІГС

Найбільшу частку серед виявлених ІГС становлять громадські організації та аналітичні центри (80 %). До професійних об'єднань та бізнес-асоціацій відносяться 4 % ІГС, до благодійних організацій 2% ІГС, до громадських об'єднань колишніх військових та політичних рухів, агенцій регіонального розвитку та ЗМІ по 1 %. Мережі ІГС становлять 11 %.

Територіальний розподіл ІГС в цілому рівномірний, але демонструє незначне підвищення громадської активності областях, які мають найбільші показники забору води, обсягу водовідведення, за кількістю підприємств, що скидають стічні води та/або розвиток ВДЕ, будівництво МГЕС тощо (Київська, Закарпатська, Львівська та Одеська області).

Для Полтавської, Запорізької, Донецької, Херсонської та Харківської областей характерні високі та середні показники забору води, а також проблеми забруднення вод, втім активність ІГС в цих областях виявлена невисока. 32 % ІГС декларують свою діяльність, як таку, що здійснюється на всеукраїнському рівні.

Більше половини досліджуваних ІГС (53%) не публікує інформацію про джерела їх фінансування, демонструючи низький рівень їх фінансової прозорості.

3. Якість атмосферного повітря та активність ІГС

Стан справ

Найбільший обсяг викидів забруднювальних речовин у 2018 році у атмосферне повітря припадає на Донецьку (784,8 тис. тон), Дніпропетровську (657,3 тис. тон), Івано-Франківську (198,3 тис. тон), Запорізьку (180,9 тис. тон) та Вінницьку області (155,8 тис. тон) (за даними Центральної геофізична обсерваторія імені Бориса Срезневського за 2018 рік).

Основними факторами, які впливають на забруднення атмосферного повітря внаслідок діяльності людини є:

- ✚ спалювання палива автотранспортних засобів;
- ✚ виробництво тепла та електроенергії;
- ✚ промислові об'єкти (виробничі підприємства, шахти, нафтопереробні заводи);
- ✚ муніципальні та сільськогосподарські відходи та спалювання відходів;
- ✚ приготування їжі, опалення та освітлення у приміщеннях з використанням забруднювального пального;
- ✚ неефективне планування міст, яке призводить до надмірної залежності від приватних транспортних засобів;
- ✚ відкрите спалювання (опалого листя, сухої трави, побутового сміття тощо).

Активність ІГС

Найбільшу зацікавленість сферою охорони атмосферного повітря мають громадські організації та благодійні фонди (79 % та 7 % відповідно). Також свою діяльність в сфері здійснюють: громадські спілки (мережі ІГС), адвокатські об'єднання, недержавні ЗМІ, агенції регіонального розвитку, об'єднання без державної реєстрації тощо.

Більшість ІГС здійснюють діяльність у сфері охорони атмосферного повітря у Дніпропетровській, Запорізькій, Донецькій та Харківській областях.

Не виявлено ІГС у областях, що характеризуються значним рівнем забруднення атмосферного повітря: Івано-Франківській та Вінницькій. 21 % виявлених ІГС здійснюють свою діяльність на

всеукраїнському рівні. Більшість із ІГС є природоохоронними та здійснюють свою діяльність також у сфері використання та охорони інших природних ресурсів: надр, ґрунтів, водних та лісових ресурсів.

4. Ресурси ґрунтів та активність ІГС

Стан справ

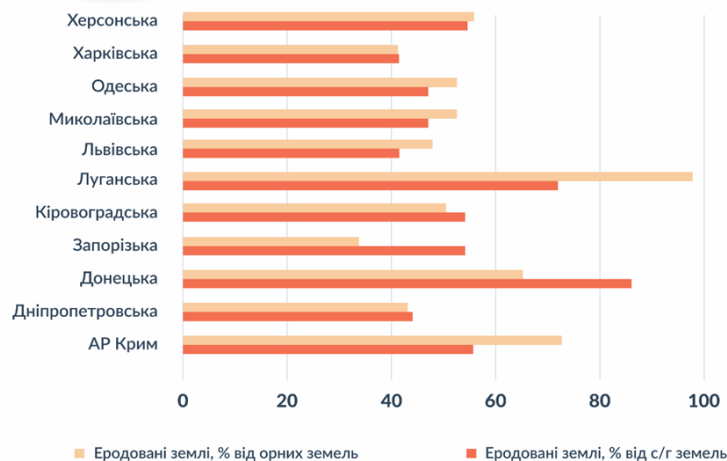
Основна частина земель України використовується для сільськогосподарських цілей.

Значним рівнем антропогенного навантаження характеризуються ґрунти у Вінницькій, Полтавській, Одеській, Донецькій, Дніпропетровській, Миколаївській, Запорізькій та Кіровоградській областях.

Високим рівнем еродованості земель характеризується територія АР Крим, Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Кіровоградської, Луганської, Львівської, Миколаївської, Одеської, Харківської, та Херсонської областей.

РЕГІОНИ УКРАЇНИ З ВИСОКИМ РІВНЕМ ЕРОДОВАНOSTІ ҐРУНТІВ

У 2018 році підвищений рівень пестицидів було виявлено у пробах ґрунтів на території Запорізької та Миколаївської області (втім, не перевищував ГДК). Найбільший вміст нітратів виявлено у ґрунтах Черкаської, Рівненської, Одеської областей, де середні концентрації складали 0,08 - 0,15 ГДК, а максимальні – 0,15 – 0,35 ГДК. Найбільш забрудненими промисловими токсикантами (кадмій, манган, мідь, нікель, свинець, цинк) виявились ґрунти міст Запоріжжя, Маріуполя, Ужгорода та селища Побузьке в Кіровоградській області. Найвищі рівні концентрацій забруднювальних речовин виявлено у ґрунтах поблизу промислових підприємств чорної та кольорової металургії, сільського та рибного господарства, легкої промисловості.

Серед основних факторів деградації земель в Україні називають:

- перезволоження;
- заболочення;
- засолення;
- підкислення;
- дефляція;
- ерозія;
- осолонцювання.

Активність ІГС

Найбільше з виявлених ІГС організаційною формою є громадськими організаціями (78 %). Благодійні організації та фонди становлять 8 % від загальної кількості ІГС, а 5 % ІГС за організаційно-правовою формою є громадськими спілками або мережами ІГС. Окрім того, було виявлено ІГС в таких організаційно-правових формах: професійні

об'єднання та бізнес-асоціації (3%), недержавні ЗМІ (3%) та агенції регіонального розвитку (3%). Було виявлено дві мережі ІГС складають 5% від загальної кількості ІГС.

Територіальна націленість ІГС залежить від напрямів та форм їх діяльності: аналітичні дослідження та заходи з поширення обізнаності щодо стану ґрунтів, законодавства та державної політики у цій сфері зазвичай мають всеукраїнську спрямованість, демонстраційні та дослідницькі проекти здебільшого охоплюють одну, зрідка – кілька областей. Найбільше ІГС здійснюють свою діяльність на території Житомирської, Запорізької, Дніпропетровської та Луганської областей. 16 % ІГС здійснюють свою діяльність на всеукраїнському рівні.

Більшість виявлених ІГС (69%) публікують інформацію про їх джерела фінансування або така інформація розміщується на веб-сайтах донорів ІГС.

5. Ресурси надр та активність ІГС

Стан справ

Україна має потужний геологічний потенціал. В українських надрах наявні понад 20 тис. родовищ і проявів з 117 видів мінеральної сировини, з яких 9225 родовищ мають промислове значення.

Лідери по видобутку у корисних копалинах (за 2017 р.):

- Дніпропетровська область - **кам'яне вугілля, руди заліза**;
- Сумська область - **нафта**;
- Харківська і Полтавська області - **природний газ**;
- Полтавська область - **газовий конденсат**.

Проблемні питання у використанні надр:

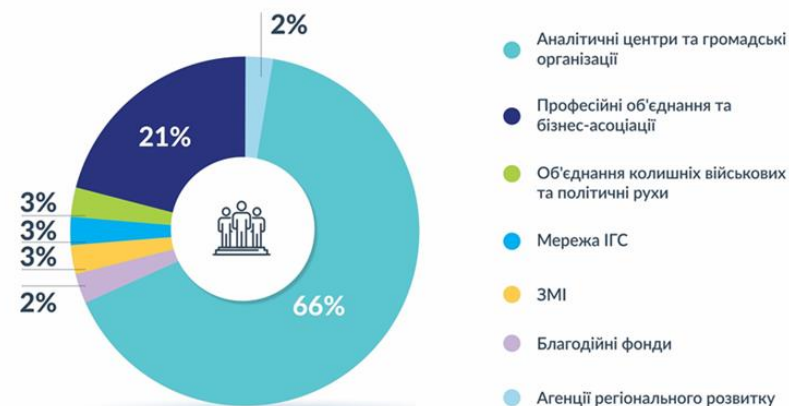
- неефективне управління природними ресурсами;
- несталі інвестиції та фінансування галузі;
- виснаженість родовищ;
- нелегальне видобування корисних копалин (пісок, бурштин тощо);
- недостатній обсяг фінансування робіт, пов'язаних із зменшенням впливу на довкілля, зумовленого розробкою родовищ;
- відсутність рекультивації ділянок.

Активність ІГС

Найбільше в структурі ІГС представлені аналітичні центри та громадські організації (66 %). Оскільки діяльність ІГС у сфері використання надр тісно пов'язана із потенційним прибутком від видобутку, відчутну частину (21 %) складають професійні об'єднання та бізнес-асоціації, членами яких є компанії-надрокористувачі. По 3% від загальної кількості припадає на ЗМІ та об'єднання колишніх військових, 2 % складають благодійні фонди. Мережі ІГС становлять 3 % від виявленої кількості.

ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В СФЕРІ НАДРОКОРИСТУВАННЯ

Територіальний розподіл ІГС в основному корелює з місцями проведення видобутку корисних копалин. Відчутну активність ІГС можна спостерігати в Харківській та Полтавській областях (15 та 12 % від загальної кількості активних ІГС відповідно), в Сумській області виявлено 8%, в Дніпропетровській області – 6 %, в Донецькій – 4% активних ІГС. Втім, найбільша кількість ІГС (35 %) характеризує свою

діяльність як таку, що здійснюється на всеукраїнському рівні. Це пов'язано із тим, що велика кількість ІГС представлена об'єднаннями ІГС або бізнесу із центром в Києві.

Переважає кількість досліджуваних ІГС (63%) не публікує інформацію про джерела фінансування, що свідчить про низький рівень фінансової прозорості цього сектору.

Висновки та рекомендації

Загалом виявлено **305** ІГС, **147** з яких поєднують у своїй діяльності моніторинг за використанням та/або захист різних природних ресурсів.

Ресурс	Кількість ІГС	% від загальної кількості ІГС	% по відношенню до зацікавленості іншими природними ресурсами
Ліси	149	48,9 %	39%
Води	130	42,6 %	34%
Надра	38	12,5%	10%
Ґрунти	36	11,8%	9%
Повітря	29	9,5%	8%

Переважає більшість (48,9% та 42,6 %) виявлених ІГС досліджують використання та охорону лісових та водних ресурсів. Аналогічну діяльність за ресурсами ґрунтів та надр, а також щодо якості атмосферного повітря здійснює порівняно незначна кількість ІГС – 11,8%, 12,5% та 9,5% відповідно. Більшість ІГС (48,2%) поєднують кілька напрямів діяльності, що дозволяє комплексно впливати на моніторинг та охорону природних ресурсів.

ІГС спрямовують свою діяльність на поширення обізнаності про стан природних ресурсів, джерела забруднення, а також беруть участь у

розробці нормативно-правових актів та документів з питань державної політики.

Українські ІГС досліджують зв'язок між використанням природних ресурсів та змінами клімату, надають рекомендації Уряду, беруть участь у діяльності відповідних робочих груп і завдяки цьому питання клімату залишається у фокусі уваги органів влади. Разом з тим, на локальному рівні ІГС досліджують, як правило, «точкові» проблеми використання природних ресурсів, не прив'язуючи їх до зміни клімату.

В цілому, діяльність ІГС має значний вплив на обізнаність населення щодо стану використання природних ресурсів, а також помірний вплив на державну політику у сфері довкілля та використання природних ресурсів.

Переважає більшість ІГС (62,5%) за всіма сферами (виключення становлять ІГС у сфері охорони ґрунтів) не публікує інформації про джерела фінансування, що свідчить про те, що громадський сектор, вірогідно, не готовий розкривати свою фінансову інформацію у відкритих джерелах.

Основні рекомендації для ІГС:

Об'єднуватися у профільні мережі для консолідації зусиль та подальшого інституційного розвитку.

Розкривати джерела фінансування з метою зміцнення довіри та підвищення рівня прозорості.

Розширювати свою географію та сферу впливу для покриття всіх областей із значними показниками забруднення природних ресурсів та зміцнення власного потенціалу ІГС

Більше уваги приділяти питанням клімату, тому що зміна клімату корелює із використанням всіх досліджуваних ресурсів, залишаючись поза фокусом ІГС на локальному рівні.

Публікувати більше інформації про свою діяльність для просування власних досягнень та обізнаності суспільства в цілому.